

„POSPREMANJE GRADA“ – EMANCIPACIJA GRAĐANA KROZ PERFORMATIVNI ANGAŽMAN U JAVNOM PROSTORU

<https://doi.org/10.7251/FPNDP2102157S>

Jelena Stanković¹, Diana Stupar², Tanja Trkulja²

¹ Ministarstvo za naučno-tehnološki razvoj, visoko obrazovanje i informaciono društvo Republike Srpske, BiH
j.stankovic@mnrvoid.vladars.net

² Univerzitet u Banjoj Luci, Arhitektonsko-građevinsko-geodetski fakultet, BiH
Katedra za arhitektonsko projektovanje
diana.stupar@aggf.unibl.org, tanja.trkulja@aggf.unibl.org

APSTRAKT:

“Pospremanje grada” nije sporadična aktivnost, nego je prije urbani pokret mijenjanja svijesti o značaju javnog prostora, koji je osmišljen i realizovan posredstvom metodološkog aparata Malih intervencija. Cilj projekta je da razmotri mogućnost emancipacije građana i njihove identifikacije sa javnim prostorom, kroz učešće, rad i zajedništvo, tj. u obliku dobrovoljne radne akcije “pospremanja” svoga grada. Tragom mehanizma radne akcije (karakterističnog za period jugoslovenskog samoupravnog socijalizma), ponovo se aktivira ideja emancipacije, rituala i zajedništva, ali ovoga puta lišena jake ideološke platforme, odnosno zasnovana na pristupima i praksama savremenih urbanih teorija simultanog (*top-down*; *bottom-up*), svakodnevnog, prilagodljivog, privremenog, jako malog (*massive small*) i demokratskog grada. Sa druge strane razmatra se značaj i uloga rada i fizičkog angažmana u javnom prostoru kroz emancipaciju građana, ali na način da umjetnost kao autentična ljudska djelatnost nije odvojena od opštih uslova rada. U ovom slučaju društveno angažovana umjetnost djeluje kao katalizator promjena u društvu i izlazi van standardnih okvira i definicija umjetnosti rekreirajući nove/stare modele posvajanja prostora. Kroz „Pospremanje grada“, uspostavljena je veza između umjetnosti i opštih uslova rada, koja utiče na to da se građani identifikuju sa gradom i da, kroz potencijal radne akcije, transformišu kako grad tako i ljudsku zajednicu.

Pregledni naučni članak

UDK:

316.334.56:711.6(091)

Ključne riječi:

prostor grada,
identifikacija,
performativni angažman

Uvod

Živimo u doba “informacionog” i “potrošačkog” društva. Prema riječima britanskog sociologa Antonija Gidensa (*Anthony Giddens*) umjesto ulaska u period postmodernosti “mi smo prije u periodu u kojem posljedice modernosti postaju radikalnije i univerzalnije nego prije” (Gidens, 1998, str. 15). Drugim riječima, mi smo dezorijentisani u “svijetu događaja koje ne razumijemo u potpunosti i koji najvećim dijelom izgledaju kao da su van naše kontrole” (Gidens, 1998, str.

14). Gidens pronalazi da su “posljedice modernosti” (*The Consequences of Modernity*) rezultat “diskontinuiteta” koji odvajaju moderni društveni poredak od tradicionalnog, a to su: “brzina promjena”, “širina promjena” i “priroda modernih institucija”. (Gidens, 1998, str. 17). To podrazumjeva da modernost sa sobom nosi brze promjene koje utiču i imaju efekat na cijelokupnu društvenu zajednicu, dok ono što institucije modernosti čini drugačijim je kreiranje nekih novih institucija koje ranije nisu postojale kao i preobražaj tradicionalnih institucija u moderne. Te promjene u uslovima života čovjeka današnjice, prema riječima poljskog sociologa Zigmunta Baumana (*Zygmund Bauman*), su nastale kao posljedica prelaza iz “čvrstog” (tradicionalnog) društva u “tečnu” (modernu/savremenu) fazu (*Fluid Modernity*) (Bauman, 2006). Tečna faza savremenog društva, kao i samo značenje riječi tečnost, podrazumjeva da se društveni angažman čovjeka današnjice ne prestano ispituje, testira, prilagođava i mijenja u skladu sa novim informacijama, znanjem i tehnologijama. Oba autora koriste pojmove suprotnih značenja kako bi opisali “prelaz” u društvo u kojem živimo, kao npr: čvrsto/tečno, kolektivno/individualno, sigurnost/nesigurnost-opasnost, povjerenje/nepovjerenje-rizik i dr. Time se dodatno naglašavaju obilježja modernosti, a to su: čovjek današnjice je nesiguran i pod stalnim rizikom; “dislociran” čime se pojačava njegova “otuđenost”; uvijek je “gladan” za novim saznanjima koji moraju da budu u skladu sa novim tehnologijama; i pojedinac koji je prepušten sam sebi i traži smisao oslanjajući se isključivo na sebe i svoje promjenljive lične, emocionalne i intelektualne sposobnosti. Drugim riječima, kreirano je nestabilno društvo koje je podvrgnuto stalnom pregovaranju, odnosno orijentisano samo ka budućnosti i proizvodnji različitih kolektivnih i individualnih “rizika” (Gidens, 1998; Bek, 2001).

Iz ovoga proizilazi činjenica da se građani sve više povlače u sebe, nisu zainteresovani za uređenje, ali i upotrebu i korištenje javnih prostora, kako zbog opterećenosti svakodnevnicom (najčešće usljed nedostatka slobodnog vremena izazvanog brzinom i fluidnošću savremenog života), tako i osjećaja da o istima trebaju brinuti gradske službe zadužene za svakodnevno održavanje javnih prostora grada. Međutim, nebriga nadležnih gradskih službi prema uređenju javnih prostora kod građana izaziva nepovjerenje prema efikasnosti pomenutog „ekspertskog sistema“, tj. vodi ih ka „rezigniranom cinizmu ... ili potpunom povlačenju iz sistema“ (Gidens, 1998, str. 93-94). U tom kontekstu, apatičnost, otpor i otuđenost građana od pomenutih gradskih službi manifestuje se sljedećim posljedicama: uloga građana kao kreatora urbanog javnog prostora je potpuno zanemarena; ne postoji intenzivna komunikacija i dijalog između gradskih vlasti i građana, po pitanju tretmana i upravljanja javnim prostorima u gradu; odnosno građani nisu uključeni u odabir i (re)dizajn otvorenih javnih prostora, te ih ne participiraju kao javno dobro. Jugoslovenski socijalistički sistem je bio zasnovan na drugačijim ideološkim pretpostavkama razvoja društva, tj. u okviru njega građani su bili lični kreatori i tvorci uslova u

kojima žive, pa je njihova mobilizacija tokom Omladinskih radnih akcija, pored pomenutih ideoloških komponenti, bila protkana i ličnom i kolektivnom odgovornošću svakog člana zajednice.

Zbog sve veće uzurpacije javnih prostora i pojave tzv. investicijskog urbanizma, kao jedne od “posljedica modernosti” i nebrige o javnim prostorima, bilo je neophodno pronaći mehanizam koji će ujediniti građane u borbi za zaštitu javnih gradskih prostora, tj. koji će im pomoći da se identifikuju i razviju odnos i odgovornost prema urbanom javnom prostoru. Shodno tome, u okviru projekta „Malih intervencija“ (MI) razvijen je mehanizam u vidu radne akcije „Pospremanje grada“, koja podrazumijeva uključivanje građana u (re)dizajn urbanih javnih prostora, kroz rad i zajedničku brigu o gradu/“čuvanje” grada, a sve u cilju njihove identifikacije sa javnim prostorom. Primjenom mehanizma radne akcije, naslijeđenog od Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije – SFRJ i baziranog na ličnoj i kolektivnoj odgovornosti prema javnom prostoru, na taj način se ponovo aktivira ideja zajedničkog rada i izgradnje grada putem društvene interakcije i integracije.

Posredstvom mehanizma radne akcije, kroz angažman ljudskog tijela u procesu rada, uspostavlja se novi odnos prema okruženju, odnosno performativni angažman. Građani na taj način postaju nesvjesni izvođači organizovane akcije mijenjanja ustaljenih obrazaca odnosa prema gradu, društvu i istoriji. Učešćem u „Pospremanju grada“, građani posvajaju javni prostor - identifikuju se sa njim i transformišu, kako svoje okruženje, tako i svoju svijest o značenju javnog prostora.

1. Transformacija javnih prostora kroz MI metodologiju

Javni prostor se posmatra kao prostor u kojem se uspostavlja i gradi veza “na relaciji grad-građani”, te kao takav postaje dio kolektivnog sjećanja grada, iz kojeg je moguće čitati njegov identitet” (Stanković et al., 2020, str. 29). Urbani planer Kevin Linč (*Kevin Lynch*) je, u knjizi „Slika jednog grada“, ukazao na sljedeće: “Sam po sebi grad je moćan simbol kompleksnog društva. Vizuelno dobro postavljen, grad može imati i snažan izražajni smisao. [...] U njemu mogu biti otjelotvorene zajedničke nade i zadovoljstva i osjećaj zajedništva. Iznad svega, ako je okruženje jasno određeno i ako je njegova organizacija vidljiva, onda ga građani mogu ispuniti svojim vlastitim značenjima i vezama. Tada ono postaje istinsko mjesto, izuzetno i jedinstveno” (Lynch, 1960, str. 5). Upravo javni prostor omogućava prvi susret građana sa gradom i služi kao poligon preko kojeg se može uticati na cjelokupno društvo i društvenu zajednicu. “(Društveni) prostor je (društveni) proizvod”, napisao je francuski marksistički filozof i sociolog Anri Lefevr (*Henri Lefebvre*) u svojoj knjizi „Produkcija prostora“ (*The Production of Space*). Prema njegovim riječima, prostor je „alat za pokretanje misli i akcija”, „sredstvo proizvodnje, kontrole, dominacije i snage ljudi koji ne samo da opažaju prostor u kojem žive već ga oni zapravo proizvode” (Lefebvre, 1991, str. 26). To implicira da svako društvo

proizvodi svoj (društveni) prostor i da je zajednički prostor jedino moguće kreirati kroz zajednički angažman i djelovanje građana u procesu proizvodnje i (re)dizajna javnog prostora.

Da bi se građani uključili i identifikovali sa proizvedenim javnim prostorom, neophodan je angažman obe strane: i grada i građana. Upravo je dijalog između grada i građana uspostavljen kao centralni mehanizam po pitanju upravljanja javnim prostorom, a predstavljen je u okviru metodološkog aparata “Male intervencije u prostoru”¹ koji ima ulogu aktivatora, moderatora, medijatora i katalizatora svih aktera u procesu (re)dizajna malih otvorenih javnih prostora u Banjoj Luci na način da: građani učestvuju u odlukama, stručnjaci daju dizajn rješenja, a gradska uprava rukovodi cijelim procesom. Rješenje je u uspostavljenom dijalogu na relaciji gradska uprava-stručnjaci-građani, gdje su pojedinačne aktivnosti zamijenjene kolektivnim djelovanjem u prostoru.

Metodološki aparat “Male intervencije u prostoru” je proizašao iz pristupa i praksi savremenih urbanih teorija, koje se bave odnosom javnog prostora i društva, kao što su: simultan, svakodnevni, prilagodljiv, privremeni, jako mali (*massive small*) i demokratičan grad koji ima svoj identitet (Stanković et al., 2020). Da bi metodološki aparat bio razumljiv, neophodno je prvo objasniti set navedenih pojmova iz kojih direktno proizilaze principi savremenih procesa (re)dizajna javnog prostora implementiranih u okviru Malih intervencija:

- a) Pojam ‘simultano’ obuhvata dva pristupa izrađena prema hijerarhijskoj ljestvici: Odozgo ka dolje (*top-down*) i Odozdo ka gore (*bottom-up*). Odozgo ka dolje pristup koristi se prilikom odlučivanja i planiranja urbanih intervencija, gdje inicijativa počinje od gradske uprave i često uključuje pitanja koja trebaju efikasno da se riješe u dužem vremenskom periodu. To su uglavnom projekti velikih razmjera, bez značajnog učešća zainteresovane javnosti i građana. Odozdo ka gore pristup, za razliku od prethodnog, fokusiran je na sam proces planiranja grada na način da inicijative kreću od ‘malih’ aktera, organizacija ili pojedinaca, a teme se uzimaju iz svakodnevnog života. Na ovaj način, zainteresovanoj javnosti daje se mogućnost učešća u procesima odlučivanja i stvaranja grada;

¹ Razvoj “Malih intervencija u prostoru” podstaknut je usvajanjem Strategije razvoja grada Banja Luka u periodu 2018–2027. godine. Tim za male intervencije u prostoru (MI tim) je formiran 2019. godine i podržan od strane grada Banja Luka, a sastavljen je od jedanaest stručnjaka iz oblasti građenja i uređenja prostora, u cilju izrade Studije za aktiviranje prostornih potencijala u centru grada Banja Luka i na dijelu obala rijeke Vrbas (MI studija). U samom procesu MI tim se svjesno odrekao benefita ekskluzivnog projektovanja pojedinačnih lokacija, te je razvio model “Male intervencije u prostoru” u okviru koga je preuzeo ulogu inovatora, moderatora, medijatora i koordinatora aktivnosti i procesa, a u skladu sa specifičnostima grada Banje Luke. Vidi više: https://drive.google.com/file/d/1_F_tICFGlcyPUxpTICPJHYHUXSchoVcH/view

- b) Pojam ‘svakodnevno’ je izveden iz koncepta Margaret Kraford (*Margaret Crawford*) Svakodnevni urbanizam (*Everyday Urbanism*), koji pronalazi svoje pravo značenje u svakodnevnom životu. On je opisan kroz proživljeno iskustvo, sjećanja i doživljaje, koje građani međusobno dijele, i koji se mogu pronaći u iznova ponovljenim aktivnostima i uslovima koji čine njihovu dnevnu, sedmičnu, mjesečnu i godišnju rutinu (Chase, Crawford & Kaliski, 2008);
- c) Pojam ‘prilagodljivo’ je proizašao iz potrebe urbaniste i dizajnera Petera Bišopa (*Peter Bishop*) i pisca i skulptora Lesli Viliijamsa (*Lesley Williams*) da se javni prostori privremeno koriste i prilagode sve učestalijim promjenama društva u kojima dominiraju ograničeni resursi i budžeti, kao i politička i ekonomska nestabilnost;
- d) Pojam ‘privremeno’ je takođe izveden iz njihove ideje o brzini provođenja urbanih aktivnosti u kojoj su efikasnost i brza reakcija istaknute karakteristike savremenog društva (Bishop & Williams, 2012);
- e) Jako malo je simultani princip, koji zagovara urbani planer Kelvin Kembel (*Kelvin Campbell*), i u njemu akcenat nije na krajnjem rezultatu, tj. projektu velikih razmjera, već na samom procesu koji vodi ka (re)dizajnu javnih prostora izrazito malih razmjera ali značajnih pojedinih efekata, na način koji podrazumijeva simultani dijalog između gradske uprave i građana (Campbell, 2018);
- f) Pojam demokratski je izveden iz Lefevrove ideje o kolektivnom djelovanju u javnom prostoru kroz pojam participacije ili dijaloga različitih aktera (Lefebvre, 1991);
- g) Identitet je pojam koji je proizašao iz ‘Barselona modela’ i ‘Urbane akupunkture’, koji naglašavaju potrebu za regeneracijom otvorenih javnih prostora u kojima je evidentirano da je tradicionalni prostor u krizi, tj. da je globalizacija uništila ne samo identitet prostora već i njegov smisao i osjećaj (*sense of place*) (Bohigas, 1987; Lerner, 2014). Svaki javni prostor mora da ima identitet jer uspostavlja i kreira vezu između javnog prostora i svih aktera uključenih u proces njegovog redizajna.

Na temelju ovih principa postavljen je metodološki aparat “Male intervencije u prostoru”, koji se odnosi na (re)dizajn malih javnih prostora, čija realizacija zahtijeva male budžete, kratke rokove implementacije, ubrzane i pojednostavljene pravne procedure i prilagodljiva dizajn rješenja. U pitanju su javni prostori male razmjere, pogodni za transformaciju uz demokratsko učešće i angažman svih aktera (gradske uprave, stručnjaka i građana). To podrazumijeva da se javnim prostorom upravlja simultano, korišćenjem oba principa-odozgo ka dolje i odozdo ka gore. Sa jedne strane, grad pokreće procedure i dopušta organizovana i spontana

djelovanja građana putem različitih mehanizama participacije u javnom prostoru, čime se kod građana razvija osjećaj pripadnosti javnom prostoru. S druge strane, građani posvajajući grad, aktivnim učešćem u kreiranju javnog prostora čine da 'grad pripada građanima'.

U okviru „Malih intervencija“ razvijena je metodologija koja svojim mehanizmima i alatima implementira nevedene principe u realan kontekst grada Banja Luke, gdje je u toku 2019. godine realizovano 5 pilot projekata koji testiraju samu metodologiju. Ovaj rad u fokus postavlja pilot projekat „Pospremanje grada“, koji kroz mehanizam radne akcije direktno, fizički angažuje građane na redizajnu, adaptaciji i čišćenju centralne zone grada Banja Luke.

2. Performativni angažman u službi transformacije javnih prostora

Već smo ukazali da pilot projekat „Pospremanje grada“ konotira pojam radne akcije iz perioda jugoslovenskog samoupravnog socijalizma. Međutim, postavlja se pitanje da li je užitek u radu i stvaranju, koji je centralni motiv socijalističkih radnih akcija, a koji se može dovesti i u vezu sa pojmom umjetnosti, moguće ponovo reanimirati i u današnjem vremenu. Stoga „Pospremanje grada“ preispituje mogućnost da se performativnim angažmanom i proizvodnjom memorija, građani emancipuju i grade novi identitet javnih prostora.

Težimo da živimo u svijetu podjela (u radnoj snazi i sposobnosti) i društvu napravljenom od 'bolesnih' mislilaca i mizernih i podcjenjenih radnika. Džon Raskin (*John Ruskin*) u svom eseju „Priroda gotike“ (*The Nature of Gothic*), kroz ilustraciju gotičkih ornamenata, objašnjava da ljudi ustvari teže podjeli u kojoj je umjetnost osuđena na propast, tj. „mi želimo čovjeka koji uvijek razmišlja i drugog koji uvijek radi; mi jednog nazivamo gospodin (*a gentleman*), a drugog operativac (*an operative*)“ (Ruskin, 1867, str. 169). Međutim, umjetnost je uvijek u neraskidivoj vezi sa opštim uslovima rada, jer rad ne može biti lišen umjetnosti niti umjetnost može biti lišena rada. Umjetnost može biti zdrava samo ako je potkrepljena radom i upravo umjetnost može rad učiniti prijatnim i humanim. Raskin smatra da „radnik treba često da razmišlja, a mislilac često da radi, a obojica bi trebali da budu gospoda u najboljem smislu“ (Ruskin, 1867, str. 169). Oslanjajući se na teoriju umjetnosti definisanu od strane Raskina, u svom eseju „Umjetnost pod plutokracijom“ (*Art under Plutocracy*) Moris (*William Morris*) smatra da je „najbolji umjetnik radnik, i da je najskormniji radnik umjetnik“ (Morris, 1999, str. 109). Nit koja spaja radnika i umjetnika je zadovoljstvo, tj. užitek u radu i stvaranju, koji kod njih podstiče individualnost, raznolikost, daje nadu i svrhu stvaranja – stvara se utisak da će proizvesti nešto vrijedno i posebno. Uživanje i zadovoljstvo u radu kod čovjeka mogu razviti osjećaj samopoštovanja i svijest o vlastitoj korisnosti, koja sam proces rada čini još prijatnijim, ugodnijim i humanim - kreira se rad po mjeri čovjeka. To implicira da je neophodno „proširiti značenje umjetnosti izvan granice onog što

se svjesno naziva umjetničko djelo (*work of art*)” (Morris, 1999, str. 108), na sve aspekte života i djelovanja koji okružuju čovjeka.

Da bi se shvatilo značenje riječi umjetnost, poslužili smo se teorijom, koju je razvio Raskin, o „Sedam lampi arhitekture“ (*The Seven Lamps of Architecture*) u kojoj su lampe opisane kao načela i principi arhitekture. Ako je arhitektura umjetnost, onda se umjetnost može definisati kroz sedam lampi arhitekture, a to su: posvećenost (*sacrifice*), vjerodostojnost (*truth*), snaga (*power*), ljepota (*beauty*), život (*life*), sjećanje (*memory*) i poslušnost (*obedience*) (Ruskin, 2016). Umjetnost je zapravo prisutna u svakom građaninu, koji je podjednako i radnik i umjetnik, i koji se identifikuje i djeluje u javnom prostoru kroz: posvećenost u onome što radi i stvara, vjerodostojnost u prikazivanju ideje koristeći vlastite ruke, snagu zajedničkog rada i uma, užitek stvaranja - prirodnost i sloboda odlučivanja, kulturu sjećanja i originalnost u radu.

Ipak, nije svaki rad odraz umjetničkog stvaranja. Da bi se rad, pa i fizički angažman, mogao okarakterisati kao umjetnički, potrebno je da proizvodi nove vrijednosti unutar određenog skupa društvenih odnosa, kulturalnih pravila, ili umjetničkih okvira u kojima nastaje. To podrazumjeva spoj *techné* i *poiesis*, transponovan putem određenog čula unutar jedinstve i zatvorene situacije u specifičnom kulturalnom kontekstu. U ovom radu fokus je na korištenju tjela kao instrumenta za prenošenje vrijednosti, putem dizajnirane akcije čiji je smisao izmjena svijesti građana o javnom prostoru. Vrijednosti se prenose i transponuju putem performativnog iskaza, čije se značenje ostvaruje njihovim izvršenjem (Šuvaković, 2005, str. 454), a tijelo postaje medij, društveni i politički subjekt koji djeluje u određenom kontekstu (Stanković, 2015, str. 237). Ono što je umjetničko u radnoj akciji, kao obliku performativnog angažmana jeste pažljivo dizajniran projekat-događaj, autentičan i neponovljiv u određenom kontekstu, gdje se tijelo koristi kao alat za prenošenje iskustva i novih ili zaboravljenih vrijednosti (svijesti o zajedničkom prostoru). Takav događaj, ako se posmatra kao vid prefomansa, osim iskustva preobraženja, podrazumjeva dizajn projekta i dokumentacije sa vizuelnim umjetničkim sadržajem koja prehodi akciji, ali je i reprezentuje (dokumentuje) izvan konkretnog vremensko-prostornog čvorišta.

Umjetnost jeste u sprezi sa radom koji je po mjeri svakog građanina i koji mu omogućava da razmišlja, kreira, izučava svoju individualnost i posebnost koristeći za to vlastite ruke, a ne mašine. Koristeći Morisovu misao da je “umjetnost izraz čovjekove radosti u radu” (Morris, 1999, str 114), pokušava se objasniti da je upravo umjetnost katalizator promjena u društvu i kao takva izlazi van standardnih okvira i definicije umjetnosti rekreirajući nove/stare modele posvajanja prostora kroz emancipaciju građana = umjetnika = radnika i njihov društveno koristan (human) rad.

Važnost rada u identifikaciji građana sa javnim prostorom objašnjava se kroz

slojevit i višeznačan društveni fenomen Omladinske radne akcije, koji se suprotstav-
lja dosadašnjim naučnim istraživanjima i umjetničkim formama. Ideja formiranja
i organizovanja radnih akcija, kao društveno-politički model obnove i razvoja,
imala je za cilj da se obnovi poslijeratna Jugoslavija, kao i da se izgradi generacija
savjesnih i odgovornih mladih ljudi. Radne akcije - društvo u malom - trajale su
više od 40 godina i konstantno su se prilagođavale i mijenjale u skladu sa brzinom
mijenjanja društvene stvarnosti (novo vrijeme - nove teme) (Mihailović, 1985,
str. 7). Proizašle su iz društvenih potreba gdje se prednost ne daje ekonomskoj
isplativosti, već formiranju i izgradnji socijalističke ličnosti mladog čovjeka, tj.
njegovom idejno-političkom i radnom vaspitanju. Iz toga su proizašli i elementi
radne akcije: “1) omladinski karakter, 2) organizovani karakter rada i života, 3)
dobrovoljnost kao način uključivanja u rad i uslove života, 4) privremeni karakter
radne akcije i učešće omladine u akciji, 5) jednakost u radu i uslovima življenja,
6) samostalno obezbjeđivanje tih uslova, 7) fizički rad kao osnova obezbjeđivanja
tih uslova, 8) specifičnost aktivnosti i odnosa na radnoj akciji, 9) afirmacija so-
cijalističkih vrijednosti na kojima su zasnovani akcijaški odnosi i aktivnosti, 10)
zadovoljavanje društvenih potreba i interesa, društveni značaj omladinskih radnih
akcija i 11) zadovoljavanje individualnih potreba i interesa učesnika radnih akcija”
(Mihailović, 1985, str. 8).

Međutim, fokus nije bio samo na doprinosu omladine u obnovi zemlje, tj.
angažmanu i društveno korisnom radu, već na emancipaciji mladih ljudi i njiho-
voj integraciji u radnu i društvenu zajednicu. “Kolektivni duh i život”, “bratstvo
i jedinstvo”, “prijateljstvo i drugarstvo” i “biti koristan”, parole koje su se stvarale
pod zajedničkim životnim okvirom radne akcije su glavni motivi koji su ujedinili
omladinu oko istih radnih zadataka, probudili interes i podstakli kreiranje novih
odnosa i principa vrednovanja rada i emancipacije svakog učesnika radne akcije
– brigadira.

U osnovi radne akcije jeste fizički rad kao svojevrsni alat za transfer vrijednosti
koje treba da budu usađene u karakter mladog čovjeka: sticanje i produbljivanje
radnih navika, radna disciplina, organizacija rada, vrednovanje rezultata rada,
kao i psihofizički efekti koji utiču na razvoj svakog pojedinca; a to su posvećenost
radu sa velikim elanom bez obzira na teškoće i uslove života, neizdrživa snaga
mladosti i vjera u uspjeh, odgovornost, solidarnost i požrtvovanost. Ovi elementi
emancipacije, koje mladi čovjek stiče kroz kompletno življenje tokom radne akcije,
tj. postizanje različitih društveno-korisnih ciljeva, mogu da se posmatraju kao
ritualni činovi njegovog djelovanja i posvajanja prostora.

Postavljanje radne akcije u kontekst umjetnosti svoju potvrdu nalazi i u ja-
koj vizuelnoj kampanji i često impresivnom grafičkom materijalu. Brendiranje
omladinskih radnih akcija, kroz medijske prezentacije i korištenje raznih načina
i sredstava promocije (u smislu dizajna mapa, plakata, letaka, majica, brigadirnih

novina i biltena, razglednica, knjižica, iskaznica, priznanja, diploma, poštanskih marki, ploča, stručnih publikacija i dr.), imalo je za cilj animiranje mlađih generacija da se aktiviraju i učestvuju (masovno odazovu) svim planiranim aktivnostima koje imaju vaspitnu, kulturnu i obrazovnu ulogu. Vizuelna prezentacija radnih akcija, koja reprezentuje zajedničku ideju ujedinjenja i gradnje nove države, može se sagledati kroz jasne poruke i slogane ilustrovane na plakatima za svaku radnu akciju, u kojim je primjetna jednaka zastupljenost radnika i intelektualaca (npr. "Izgradimo opustošenu domovinu", "Svi na front obnove", "Gradimo odmah - zima dolazi", "Dali smo mnogo - dobili više", "Mi gradimo prugu, pruga gradi nas", "Šta ćete nositi ovog ljeta" i dr.).

Svaka radna akcija i brigada imali su svoje obilježje i logo te su umjetnički oblikovani koristeći uvijek iste simbole kao što su "crvena zvijezda (u najstarijim primjerima i srp i čekić), Josip Broz Tito, narodni heroji i heroine (ponajviše Ivo Lola Ribar, svojevrsan zaštitni znak ORA), grbovi pojedinih gradova ili područja u kojima su se održavale akcije, apstrahovani likovi radnica i radnika i tome slično" (Krištofić & Krištofić, 2019, str. 36), a sve sa idejom da se stvori jedinstveni jugoslovenski identitet (Slika 1).

Slika 1. Obilježja radnih akcija (Izvor: Krištofić & Krištofić, 2019, str. 66)

Pažljivim odabirom i kombinovanjem simbola kreiran je identitet svakog brigadira (učesnika u radnoj akciji) i to kao: radnika/operativca - kroz dobrovoljni fizički rad i umjetnika koji se obrazuje, vaspitava, kultiviše i uživa u procesu rada i stvaranja kroz organizovanje raznih društveno-korisnih i kulturnih aktivnosti u slobodno vrijeme (npr. radionice, kursevi, koncerti itd.). Upravo podjednaka zastupljenost brigadira, kao radnika i umjetnika, vidljiva je na plakatu autora Branka Gavrića - ORA'81. Plakat je ilustrovan kroz lik Vlade Divljana (tadašnjeg pjevača beogradske grupe Idoli), koji predstavlja tu intelektualnu i umjetničku stranu brigadira, koji se kultiviše, obrazuje i vaspitava kroz radnu akciju, tj. druženje i zajedništvo. Lopata prikazana na plakatu simbolizuje fizički rad i predstavlja brigadira i kao radnika, koji uz pomoć svojih ruku stvara, gradi, pomaže i doprinosi

izgradnji domovine (Slika 2). Na plakatu je prikazan i grad, koji niče u daljini, kao simbol bolje budućnosti (Krištofić & Krištofić, 2019, str. 24). Plakat ORA'83 nosio je sličnu poruku. Kramp, kao simbol fizičkog rada i osnovno sredstvo za rad, prikazan je kao instrument u rukama umjetnika (Krištofić & Krištofić, 2019, str. 24). Na osnovu navedenog, može se zaključiti da su omladinske radne akcije brend koji predstavlja identitet svakog jugoslovenskog omladinca i brigadira u čijem karakteru je podjednako zastupljen i rad i umjetnost (Slika 2).

Slika 2. Dizajn plakata, autor Branko Gavrić: ORA'81 (lijevo) i ORA'83 (desno)

(Izvor: Krištofić & Krištofić, 2019, str. 51-52)

Snaga radnih akcija je u zajedničkom radu, naporima i teškoćama kolektiva da izvrše postavljene ciljeve i zadatke i ostvare rezultate, jer rad je “postao stvar slave i ponosa svakog graditelja” – užitak. Kroz fizičko djelovanje i posvajanje javnog prostora, svaki pojedinac (koji dolazi da radi, da pomogne u izgradnji zajednice i svoje zemlje i vrati ‘dug’ domovini) mijenja svijest o istom. On pamti šta je sagradio, napravio, doradio i promijenio. To mu je urezano u svijesti i vremenom postaje dio ličnog i kolektivnog sjećanja. Njegov odnos prema prostoru se mijenja. Rezultati (izraditi prije roka, oboriti rekord i biti najbolji na trasi), kao i proizvod fizičkog i intelektualnog rada (npr. pruga Brčko-Banovići i dr.), su uslov za postojanje radnih akcija, ali i glavni pokretač emancipacije svakog pojedinca. Ako se mijenja svijest pojedinca, mijenja se i njegov odnos prema radu, jer pojedinac najviše uči i stiže

životno znanje kada je dio kolektivnog rada, kada radi i živi u kolektivu. Svaki pojedinac ulaže maksimum znanja, volje i napora jer se kod omladine razvio novi socijalistički odnos prema radu u kojem se vrijednosti pojedinca mjere prema njihovom zalaganju i požrtvovanosti u izvršenju postavljenih zadataka. Radne akcije, kao kanal socijalne pokretljivosti i društvena obaveza, izgradile su mladog čovjeka kao radnika i umjetnika. To je motivacija za brigadire da dođu i učestvuju u radnoj akciji. Prema riječima jednog brigadira: "Akcija se živi, o njoj se ne pita!" (Mihailović, 1985, str. 7). To je možda i najbolja definicija, opravdanost i značaj radne akcije u emancipaciji svakog učesnika.

3. Analiza studije slučaja: Pilot projekat „Pospremanje grada“

Iz potrebe da se podigne svijesti građana o važnosti javnog prostora, razvije odnos prema javnom prostoru, kao i da se građani aktivno uključe u njegovu proizvodnju pokrenut je projekat „Pospremanje grada“. Projekat je zasnovan na dvije osnovne ideje: „grad pripada građanima“ i „javni prostor je moćna stvar“. Cilj je da se kroz društveni angažman, tj. uključivanje različitih aktera i okupljanje velikog broja privrednih subjekata, institucija i fizičkih lica na jednom mjestu, putem mehanizma radne akcije, kultura korišćenja javnog prostora podigne na značajno viši nivo, a što može da rezultuje podizanje kvaliteta otvorenih javnih prostora. Kroz mehanizam radne akcije uspostavljena je veza između umjetnosti i opštih uslova rada, koja doprinosi da se građani identifikuju sa gradom, tj. da fizičkim angažmanom svoga tijela posvajaju prostor i postaju nosioci promjena u javnom prostoru. Na ovaj način, građani transformišu kako grad tako i svoju društvenu zajednicu.

Projekat je realizovan kroz jednodnevnu radnu akciju, ali mu je prethodila ozbiljna višemjesečna priprema radi koncipiranja idejnih dizajn rješenja, uključivanja zainteresovanih privrednih subjekata i institucija, a sve u cilju razrade projektnih prijedloga i pokretanja pravnih i tenderskih procedura i ugovaračkih postupaka za određene aktivnosti na odabranoj lokaciji. Jednodnevna radna akcija „Pospremanje grada“ održala se 28.09.2019. godine u Banjoj Luci i okupila je ukupno 145 različitih aktera² na jednom mjestu uključujući: građane, volontere, studente, inženjere svih profila, umjetnike, predstavnike Gradske uprave, obrazovnih i javnih institucija i privrednih subjekata. Svi učesnici su ujedinjeni kroz rad i zajedničke aktivnosti udruženim snagama radili na zajedničkim zadacima. Građani su se na radnu akciju prijavili putem *online* prijava za učešće i bili su podijeljeni u šest brigada, koje su bile raspoređene u zoni ulica Bana Milosavljevića, Gospodске ulice i na Trgu

² U radnoj akciji učestvovalo je: 75 građana volontera, 11 članova MI tima, po 10 radnika Gradske čistoće i Gradskog vodovoda, 10 studenata i profesora Tehnološkog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, studenti i nastavnici Arhitektonsko-građevinsko-geodetskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, 8 predstavnika Gradske uprave Banja Luka (sa učešćem 4 odjeljenja) i 5 MI partnera – sponzora.

Krajina u Banjoj Luci. Kao pandan jugoslovenskim omladinskim radnim akcijama, svaka brigada je imala svog brigadira (član MI tima + predstavnik Gradske uprave + MI partner + predstavnik javnog preduzeća + predstavnik privatnog preduzeća), koji je vodio i upravljao cijelom akcijom. Svaka brigada je imala svoj zadatak, zonu djelovanja u gradu i obilježje. U okviru projekta uspostavljen je i sistem označavanja brigada. Brigade su se razlikovale po bojama majica koje su nosili učesnici radne akcije (Slika 3). Tako je npr. žuti tim označavao pozicije i lokacije za privremeno zauzimanje javne površine i oštećene dijelove partera, koje treba sanirati (studenti AGGF-a). Crni tim je bio zadužen za čišćenje urbanog mobilijara. Sivi tim radio je na uklanjanju tvrdokornih nečistoća na kamenom parteru u Gospodskoj ulici i pripadajućim pasažima, (sredstvo za uklanjanje žvaka su kreirali studenti i profesori Tehnološkog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci). Bijeli tim je farbao urbani mobilijar. Zeleni tim je rekonstruisao elemente pejzažne arhitekture i hortikulture, a crveni popravljajem i uklanjanjem oštećenog urbanog mobilijara.

Slika 3. Dizajn majica brigada, dizajn Dubravko Aleksić (Izvor: Stankovic et al, 2019)

Brendiranje radne akcije, u smislu medijske promocije i vizuelne prezentacije u javnosti, ogledalo se u izradi majica sa logom „Malih intervencija“ (Slika 3) i plakata, tj. poziva za učešće u radnoj akciji (Slika 4). Logo prikazan na majici ilustruje ulogu „Malih intervencija“ kroz akronim MI, kao medijatora i moderatora svim procesima vezanim za aktiviranje i redizajn javnih prostora u Banjoj Luci. Plakat sa sloganom “Hajde da zajedno pospremimo grad” odnosi se na promociju zajedništva i odgovornijeg odnosa građana prema javnim prostorima i podstiče stvaranje kreativnog ambijenta u urbanom okruženju.

ХАЈДЕ ДА ЗАЈЕДНО ПОСПРЕМИМО ГРАД!

Slika 4. Plakat za radnu akciju Pospremanje grada, dizajn plakata Maja Radmanović

(Izvor: Stankovic et al, 2019)

Plakat je privukao i negativne komentare i kritike te je naišao na osudu jednog dijela javnosti, jer je građanin prikazan u ulozi žene sa usisivačem, koja se bavi kućnim poslovima spremanja i čišćenja. Negativna percepcija plakata od strane dijela javnosti se odnosio i na činjenicu da je žena prikazana kao 'domaćica' i 'umrli radnik'. Tokom izrade ovog naučnog rada, autori su uvidjeli još jedan problem u brendiranju radne akcije „Pospremanje grada“. On se odnosi na to da je građanin prikazan samo kroz fizički rad, čime je istaknuta njegova 'mizerna' uloga radnika, a zanemarena intelektualna i umjetnička strana, koja se odnosi na užitak u radu i stvaranju. Na plakatu nedostaje podjednaka zastupljenost građanina kao radnika i umjetnika, koja je bila prisutna na plakatima omladinskih radnih akcija u doba socijalističke Jugoslavije.

Očekivani efekat projekta „Pospremanje grada“ odnosi se na emancipaciju građana, tj. promjenu njihove svijesti o javnom prostoru kroz fizički angažman svoga tijela. Takođe, kroz performativni angažman, promociju zajedništva i odgovorniji odnos i brigu o javnom prostoru, stvaraju se sjećanja koja omogućavaju da se građani identifikuju sa gradom, što ovaj projekat i treba da opravda. Masovnost, brojnost i zajedništvo, tj. okupljenost oko iste ideje, građane uvijek pokreću na aktivno djelovanje i fizički angažman u javnom prostoru. Tokom radne akcije „Pospremanje grada“, angažman građana u javnom prostoru je privukao pažnju javnosti u smislu da su se slučajni prolaznici zainteresovali, prilazili su sa pozitivnim reakcijama, raspitivali se o čemu se radi, kako se mogu uključiti i pomoći. Iz te perspektive na značaju dobija sljedeća misao: “Jedan čovjek sa idejom izlaže se opasnosti da ga smatraju luđakom, dvojica sa istom idejom možda mogu biti budale, ali teško mogu biti luđaci, deset ljudi sa istom idejom kreće u akciju, stotine privlače pozornost javnosti kao grupa fanatika, a pred hiljadom društvo počinje drhtati” (Morris, 1999, str. 127).

Zaključak

Ukazivanjem na problem da se javni prostor grada Banja Luka od strane građana uglavnom konzumira i doživljava pasivno, umjesto da građani postanu aktivni stvaraoci i učesnici u kreiranju javnog prostora, ovaj rad prezentuje mogućnost transformacije i redizajna javnih prostora kroz MI metodologiju. Na temelju pristupa i praksi savremenih urbanih teorija, koje se bave odnosom javnog prostora i društva, postavljen je metodološki aparat “Male intervencije u prostoru”, koji kroz demokratsko učešće i angažman različitih aktera (gradske uprave, stručnjaka i građana) upravlja javnim prostorom putem različitih mehanizama participacije građana, čime se kod građana razvija osjećaj pripadnosti gradu. Aktivnim učešćem i angažmanom u kreiranju javnog prostora, građani posvajaju grad i čine da grad pripada njima. Na ovaj način oni grade identitet javnih prostora. Dijalog na relaciji gradska uprava-stručnjaci-građani, kroz kolektivno djelovanje u javnom prostoru, je naglašen i važan da bi se uloga građana, kao kreatora urbanog javnog prostora, ponovo aktivirala. Uključivanje građana u (re)dizajn urbanih javnih prostora, u cilju njihove identifikacije sa javnim prostorom, kroz rad i zajedničku brigu o gradu i ‘čuvanje’ grada, je omogućeno primjenom mehanizma radne akcije, naslijeđenog iz SFRJ.

U središte procesa je ponovo postavljen radnik-umjetnik, gdje je i ovoga puta rad korišten kao katalizator za promjenu društvenih uslova i transfer svijesti o zajedničkom prostoru. Ipak, u izmještenom kontekstu sadašnjice, glavni akter nije više radnik-omladinac, prosperitetni graditelj države i zajednice, nego je ovoga puta u pitanju radnik-građanin, pojedinac koji svjesno bira da učestvuje u volonterskim aktivnostima. Za razliku od omladinske radne akcije, koja je prije svega

pokret, organizovan i rukovođen sa “vrha” radi afirmacija socijalističkih vrijednosti na kojima su zasnovani akcijaški odnosi i aktivnosti, projekat “Pospremanje grada” ima formu organizovanog projekta, koji ima za cilj da razvije i ojača posrnuli demokratski duh građana u društvima kakva su postsocijalistička, a koja pate od slabo razvijenog civilnog društva i nedovoljno razvijene figure (aktivnog i uključenog) građanina.

Upravo je transfer vrijednosti putem fizičkog angažmana, u savremenom kontekstu lišenom jasnih ideoloških paradigmi, osnova za performativni obrt. Kroz dobrovoljni angažman građaninovo tijelo postaje nesvjesni učesnik performativnog akta. Građanin preuzima ulogu radnika i gospodina, brigadira i volontera, izvođača i gledaoca, autora i subjekta, koji djelovanjem svoga tijela, a prvenstveno zadovoljavajući individualne potrebe i interese, mijenja učinak na javni prostor. Performativna umjetnost je sada u službi transformacije javnih prostora. Ona je izraz čovjekove radosti u radu, a učesnik je podjednako i radnik i umjetnik. Užitak stvaranja proizvodi kulturu sjećanja i posvajanje prostora kroz emancipaciju građana o značaju javnog prostora. Umjetnost tako postaje katalizator promjena u društvu, kako promjena fizičkog prostora tako i svijesti njegovih korisnika.

LITERATURA

- Bauman, Z. (2006) *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bek, U. (2001). *Rizično društvo. U susret novoj modernosti*. Beograd: Filip Višnjić.
- Bishop, P. & Williams, L. (2012). *The Temporary City*. London and New York: Routledge.
- Chase, J., Crawford, M. & Kaliski, J. (2008). *Everyday Urbanism*. The Monacelli Press.
- CNT - Centre for Neighborhood Technology. (2011). *The Value of Green Infrastructure: A Guide to Recognizing Its Economic, Environmental and Social Benefits*. CNT. Chicago: CNT.
- Campbell, K. (2018). *Making Massive Small Change: Ideas, Tools, Tactics, Building the urban society we want*. Chelsea Green Publishing
- Gidens, E. (1998). *Posledice modernosti*. Beograd: Filip Višnjić.
- Krištofić, S. B. & Krištofić, M. (2019). *Omladinske radne akcije, dizajn ideologije*. Katalog. Zagreb.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Blackwell.
- Lerner, J. (2014). *Urban Acupuncture: Celebrating pinpricks of Change that Enrich City Life*. Washington: Island Press.
- Lynch, K. (1960). *Image of the City*. Cambridge and London: Massachusetts Institute of Technology / The MIT Press.
- Mihailović, S. (1985). *Omladinske radne akcije, Rezultati socioloških istraživanja*. Srbija: Istraživačko izdavački centar SSO.
- Morris, W. (1999). *On art and socialism*, ed. Norman Kelvin. Mineola, New York: Dover Publications, INC.
- Morris, W. (2019). *O umjetnosti i socijalizmu*. Zagreb: Blok.
- Ruskin, J. (1867). *The Stones of Venice*, Vollume II (of 3) The Sea Stories. London: Smith, Elder and CO. <https://archive.org/details/stonesvenicevol00ruskgoog/page/n152/mode/2up>.
- Ruskin, J. (2016). *The Seven Lamps of Architecture*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Senjković, R. (2016). *Svaki dan pobjeda, Kultura omladinskih radnih akcija*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Stanković, J., Karan, I., Trkulja, T. & Aleksić, D. (2020). *Male intervencije u prostoru/metodologija: Studija za aktiviranje potencijala*

- javnih prostora Banja Luka.* (Ured. M. Stanković & D. Stupar). Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Arhitektonsko-građevinsko-geodetski fakultet i Grad Banja Luka.
- Stanković, M. (2015). *Fluidni kontekst, kontekstualne prakse u savremenoj umjetnosti.* Beograd: FMK.
- Šuvaković, M. (2005). *Pojmovnik suvremene umjetnosti.* Zagreb: Horetzky.

„CLEANING THE CITY“ – CITIZEN EMANCIPATION THROUGH PERFORMATIVE ENGAGEMENT IN PUBLIC SPACE

Jelena Stanković¹, Diana Stupar², Tanja Trkulja²

¹ Ministry for Scientific-Technological Development, Higher Education and Information Society, BiH
j.stankovic@mnrvoid.vladars.net

² University of Banja Luka, Faculty of Architecture, Civil Engineering and Geodesy, BiH
Department of Architectural Design
diana.stupar@aggf.unibl.org, tanja.trkulja@aggf.unibl.org

ABSTRACT:

“Cleaning the city” is not an occasional activity, but rather an urban movement of changing awareness of the importance of public space, created and implemented through the methodological apparatus of Small Interventions. The aim of this paper is to consider the possibility of citizens’ identification with public space through participation, work and togetherness in the form of voluntary work action of cleaning their city. Following the mechanism of work action (period of the Yugoslav self-governing socialism), the idea of emancipation, ritual and togetherness is reactivated, but this time deprived of a strong ideological platform, based on approaches and practices of modern urban theories of simultaneous (top-down; bottom-up), ordinary, adaptable, temporary, massive small and democratic city. On the other hand, the importance and role of work and physical engagement in public space are considered through the citizens’ emancipation, but in a way that art as an authentic human activity is not separated from general working conditions. In this case, socially engaged art acts as a catalyst for social change and goes beyond the standard frameworks and definitions of art by recreating new/old models of conquering space. In the example of “Cleaning the city”, performative art is manifested through the mechanism of work action, where citizens, by physically engaging their bodies and conquering space, can become bearers of change in public space. ‘Cleaning the city’ has established a connection between art and general working conditions and it influences citizens to identify with the city and to, through the potential of work action, transform both the city and the human community.

Keywords:

public space,
performative art,
performative engagement

